

Habil HAQVERDİYEV

AMEA-nın Həsən Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu,
Coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycanda multikulturalizmin tarixi-coğrafi aspektləri

Azərbaycan tarixi-coğrafi təkamül boyu həmişə sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin, dirlərin coğrafi qovşağında yerləşib. Yəni ölkəmizin coğrafiyası xüsusilə Asiya ilə Avropa qitələri arasında təbii multikulturalizm körpüsünü yaradır. Əlbəttə, bu coğrafi yerləşmənin ölkəmizdəki mədəni müxtəlifliyin yaranmasına da rolu olub. Əsrlər boyu bu qədim diyərdə müxtəlif dirlərin, mədəniyyətlərin, millətlərin, etnik qrupların nümayəndələri sülh və amin-amanlıq şəraitində bir ailə kimi yaşayıblar.

Coğrafi baxımdan Avropa ilə Asiyanın kəşmişində yerləşən Azərbaycan keçmişdən günümüzədək öz tolerantlığı ilə də şöhrət qazanıb. Xüsusilə əlverişli coğrafi şəraitdə yerləşməsi və zəngin təbii qədim dövrlərdən bu coğrafi məkanın geniş yaşayış məskəninə çevrilməsinə səbəb olub. Azərbaycan əraziləri qədim Zərdüşt dininin vətəni, Qafqazda Xristianlığın ilk beşiyi, İslam dininin geniş yayıldığı məkan, müxtəlif etnosların sülh içində yaşadığı ərazi, rəngarəng mədəniyyətlərin bir-birindən bəhrələnmək çığırlandırdığı diyərdir. Tarixi-coğrafi mənbələr Azərbaycanın etnik tərkibinin dinamik genişləndiyini göstərir. Bu gün Azərbaycan dünya coğrafiyasında etnoqrafik rəngarəngliyi ilə seçilir. Onun ərazisində Azərbaycan türkləri ilə bərabər dağ yəhudiləri, tatlar, talışlar, kürdlər, molokanlar, ingiloylar, saxurlar, avarlar, ləzgilər, xınalıqlılar, buduqlular, qızlar kimi etnik qrupların nümayəndələri yaşayır. Qeyd olunan etnik qruplar özünəməxsus fərqli mədəni elementləri indi də qoruyub saxlayırlar. Bu tarixi mədəniyyət nümunələri məişət həyatında, sənətkarlıqda, milli mətbəxdə və müxtəlif milli mərasimlərdə də özünü aydın göstərir.

Müasir Azərbaycan Respublikası dünyanın coğrafiyasında zəngin multikultural dəyərlərə, tolerantlıq ənənələrinə malik olan və müxtəlif dirlərin yanaşı

məvcud olduğu çoxmillətli müstəqil dövlətdir. Azərbaycanın qədim dövlətçilik tarixində multikulturalizmin özünə mühüm yer tutması onun ərazisində yaşayan əhalinin milli-etnik dəyərlərinin oturməsinə, sosial-coğrafi məskunlaşmasına, zənginləşməsinə təsir göstərir və mədəniyyətlərarası dialoqun möhkəmlənməsinə əlverişli şərait yaradır. Müxtəlif tarixi-coğrafi dövrlərdə Bütərəstlik, Zərdüştlik, Xristianlıq, İslam və bir çox digər dini cərəyanların Azərbaycan ərazisində yayılması ölkənin multikultural coğrafiyasının formalaşmasında xüsusi rol oynamış. Azsaylı xalqlar və etnik qruplar da öz milli adət-ənənələrini, coğrafi-etnoqrafik prinsiplərini, dini dəyərlərini qoruyub saxlamışdır. Məsəl üçün, dünyanın etnik xəritəsində udi adlı nadir etnos yalnız Azərbaycan ərazisində mövcuddur. Udilər Qafqazın qədim sakinlərindəndir, dilləri Qafqaz dilləri ailəsinin ləzgi qrupuna məxsus olmuş, çoxlu qədim ünsürlərini indi də qoruyub saxlaya bildmişdir. Bu gün udilərin yaşadığı çoxmilli Şəki-Zaqatala iqtisadi-coğrafi bölgəsi Azərbaycan coğrafiyasının ayrılmaz hissəsidir.

Ləzgilər Azərbaycanın Qusar, Quba, Xaçmaz rayonları ərazisində kompakt halda, eləcə də Bakı, Gəncə, Sumqayıt və Mingəçevir şəhərlərində, Qəbələ, İsmayilli, Ağsu, Göyçay, Ağdaş bölgələrində məskunlaşmışlar. Saxurlar Zaqatala, Qax rayonlarının qədim sakinləridir. Ləzgi qruplaşması Azərbaycanda coğrafiyasına və etnik tərkibi nə görə ikinci yeri tutur. Ləzgilərin əksəriyyəti Azərbaycanın şimal-şərq regionunda – Samur çayın hövzəsində məskunlaşmış. 2009-cu ilin məlumatına görə, Azərbaycanda məskunlaşmış ləzgilərin sayı 180 mindən çoxdur. Bunun 80 faizindən çoxu Qusar iqtisadi-coğrafi rayonunun payına düşür. Müəyyən hissəsi isə Quba, Xaçmaz rayonları ərazisində cəmləşib.

Azərbaycanın multikultural coğrafiyasında Şahdağ qruplaşmasını təşkil edən Xınalıq (2,2 min), Buduq və qırz (4,4 min) icmaları da xüsusi yer tutur. Xınalıq dilinin dünyanın heç yerində bənzəri yoxdur. Hətta Xınalıq kəndinin yuxarısında yaşayan sakinlərlə kəndin ortasında və aşağısında yaşayan sakinlərin danışdığılar arasında da fərq var. Bu regionda məskunlaşmış buduqlu və qırz tayfalarının milli-etnoqrafik coğrafiyasının bəzi xüsusiyyətləri hələ tam öyrənilməyib. Azərbaycan dilinin xınalıq, qırz, buduq xalqları arasında qarşılıqlı anlaşma funksiyasına səbəb olması bu etnik qrupların azərbaycanlılara qədim etno-mədəni əlaqələrinin göstəricisidir.

Multikulturalizm modeli mədəni fərqliliyin müxtəlif formalarının "assimilyasiyasız inteqrasiya" şəklində qanuniləşdirilməsinə nəzərdə tutur. Bu halda mədəni-coğrafi məxsusluğunu, həyat tərzi, milli xüsusiyyətlərini, adət-ənənələrini saxlamaq hüququ olan müxtəlif etnomədəni, dini və s. icmalar bir dövlətin hüddulərində birgə yaşayır. Azərbaycan əsrlər boyu müxtəlif xalqların azad, sərbəst yaşadığı bir məmləkətdir. Bu, tarixin bütün dövrlərində, sivil mərhələlərində eyni xətt üzrə inkişaf edib milli tarixi-coğrafi ənənələrin davamı olaraq tolerantlıq mühitində formalaşmış. Bu coğrafi birlik mühitinin ab-havası yüzillərdir Azərbaycanca xalqların nəfəsləyinə çevrilmiş. Ölkəmizdə azsaylı xalqların hüquqları milli birlik kontekstində hər zaman qorunub və onlara öz ana dilini, mədəniyyətini, dinini yaşatmaq üçün münbit şərait yaradılıb. Ona görə də ölkəmizin coğrafi bütövlüyünün qorunması uğrunda mübarizədə bütün millətlərin nü-

mayəndələri sarsılmaz vətənpərvərlik mövqeyi nümayiş etdiriblər. Çoxmillətli müasir Azərbaycan artıq dünyanın multikulturalizm, tolerantlıq, dözümlülük, humanitar əməkdaşlıq coğrafiyasına çevrilib və bundan xalqımız da, dövlətimiz də qürur duyur. Azərbaycanın bu tarixi-coğrafi platformanın mərkəzinə çevrilməsində Bakıda keçirilən humanitar forumlar, beynəlxalq səviyyəli konfrans və tədbirlər mühüm rol oynayıb.

Tarixi-coğrafi təkamülün minillər boyu daşıyıcısı və təminatçısı olan cəmiyyət onun tərkibində məskunlaşan etnosların, miflərin, elmi fikirlərin və mədəniyyətlərin inkişafı sayəsində formalaşır. Milli-coğrafi müxtəlifliyin həqiqi mənada qəbulu isə müasir cəmiyyətin sivil şəkildə çözülməsinə potensial coğrafi şərait yaradır. Başqa dövlətin ərazisində kompakt şəkildə yaşayan və ya diasporlar şəklində mövcud olan bəzi qrupların qeyri-mütənasib mədəniyyətləri bəzən digər dövlətin milli həmcinsliyini laxladır, onun ərazisi daxilində ziyanlı mədəniyyət arealları formalaşdırır. Odur ki, hər hansı bir ölkənin strateji, ictimai-coğrafi və s. cəhətdən əlverişli mövqeyi onun mədəniyyətinin gələcək inkişafı üçün hesablanmış proqram və layihələrin gerçəkləşəcəyinə zəmanət vermir.

Multikulturalizm təhsili ölkəmizdə mövcud mədəni dəyərlərin, sosial-iqtisadi nümunələrin və fəaliyyət növlərinin coğrafiyasının bütün rəngarəngliyinin qorunub saxlanmasına, daimi inkişafına, habelə gələcək nəsələ ötürülməsinə hesablanmış konstruktiv məktəbdir. Ona görə ölkəmizdə multikulturalizm prinsiplərinin tətbiqi məsələsində mədəni, etnik, konfessional ziddiyyətlərlə bağlı beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Konstitusiyasında ölkəmizdə yaşayan etnik azlıqların bütün hüquqları təsbit olunub. Ölkədəki dövlət, hökumət qurumlarında, elmi-ictimai həyatda müxtəlif millətlərin nümayəndələri geniş təmsil olunur. Milli azlıqların sıx yaşadığı regionlarda yerli əhalinin nümayəndələri rəhbər vəzifələr tuturlar. Və əlbəttə, müxtəlif siyasi, iqtisadi və coğrafi şəraitlərdə yaşayan xalqların, o cümlədən hər bir vətəndaşımızın haqqa, ədalətə və multikultural birliyə, mədəniyyətə çıxışı ilk növbədə çoxmədəniyyətliliyin təmin edilməsindən başlayır.